

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISIDOR TODORAN”**

**GESTIONAREA PASTORALĂ
A INTERACȚIUNILOR PSIHO-EMOȚIONALE
DIN PERIMETRUL FAMILIAL**

Rezumat Teză de Doctorat

Conducător științific:

Arhim. Prof. univ. Dr. TEOFIL TIA

Doctorand:

NEMEȘ DAN

2024

CUPRINS

PRELIMINARII	5
1. Incadrarea lucrării din punct de vedere tematic	6
2. Scopul, obiectivul general și obiectivele specifice ale cercetării	6
3. Istoricul și stadiul actual al cercetărilor în domeniul de specialitate	8
4. Metodologia de cercetare	10
5. Limitele cercetării	16
I. FAMILIA CREȘTIN-ORTODOXĂ, MICRO-GRUP DE BAZĂ AL SOCIETĂȚII	
I. 1. Structura și caracteristicile unei familii	18
I. 2. Manifestări valorice și valențe educaționale intrafamiliale	21
I. 2. 1. Trăsături de bază în maturizarea valorică a unei familii creștin-ortodoxe	21
I. 2. 2. Rolul mamei în formarea și dezvoltarea educațională a copiilor	27
I. 2. 3. Rolul tatălui în devenirea ontogenetică a tinerei generații	31
I. 2. 4. Modelul parental purtător de status, rol și semnificație	36
I. 3. Ancorarea familiei în realitatea social-istorică contemporană	42
II. RELAȚIILE INTER-PERSONALE, DE NATURĂ COGNITIVĂ ȘI PSIHO-EMOȚIONAL-VOLITIVĂ, STABILITE ÎN CADRUL UNUI MICRO-GRUP FAMILIAL	
II. 1. Relații de comunicare pe linie orizontală, între adulți	48
II. 2. Relații de comunicare adult – copii	51
II. 3. Relații de comunicare cu ascensiune verticală: om – divinitate	62
II. 3.1. Existența sau non-existența unei relații de comunicare între părinți și divinitate	65
II. 3.2. Formarea și dezvoltarea unei relaționări adecvate a copilului cu divinitatea ...	68
III. MODELUL FAMILIAL CREȘTIN ȘI PREVENIREA APARIȚIEI RELAȚIILOR TOXICE ÎN CADRUL FAMILIEI. DEMERS PASTORAL	
III. 1. Viabilitatea unor modele creștine, autentice din punct de vedere valoric, atitudinal și comportamental	70
III. 2. Cunoașterea normelor de comportament habitual într-o familie creștină	75
III. 3. Formarea și dezvoltarea conștiinței moral-religioase	80

III. 4. Dezvoltarea ontogenetică a copiilor, ca personalități cu caracter integru	97
III. 5. Demers pastoral: despre rugăciune, bucuria duhovnicească, evlavie și curaj creștin	110
III. 5. 1. Rugăciunea călăuzitoare și vindecătoare	110
III. 5. 2. Bucuria Duhului Sfânt, harul lui Dumnezeu în om	116
III. 5. 3. Puterea evlaviei și curajul de a fi creștin	119
III. 5. 3. 1. Puterea evlaviei	119
III. 5. 3. 2. Curajul de a fi creștin	122

IV. TULBURĂRILE INTER-RELAȚIONALE DIN PERIMETRUL FAMILIAL. MĂSURI DE CONSILIERE PSIHO-PASTORALĂ

IV. 1. Tensiunea afectiv-negativă din familie	126
IV. 2. Consecințe ale violenței domestice, la copilul abuzat sub diferite forme	133
IV. 2. 1. Procesul psiho-fiziologic de somatizare și patogenia relațiilor toxice	133
IV. 2. 2. Depresia, o capcană a deconstrucției sănătății trupești, sufletești și duhovnicești	141
IV. 2. 3. Rebeliunea, agresivitatea, cu toate manifestările patologice din punct de vedere psiho-social	146
IV. 2. 4. Adicțiile, afecțiuni psiho-fiziologice autoinduse. Consilierea pastorală în prevenirea și tratarea acestora	157
IV. 2. 4. 1. Dependența de droguri	159
IV. 2. 4. 2. Terapia psiho-medicală a dependenței de droguri	165
IV. 2. 4. 3. Dependența de alcool	167
IV. 2. 4. 4. Modalități terapeutice psiho-medicale și pastorale în dependența de alcool	169
IV. 2. 4. 5. Dependența de nicotină	173
IV. 2. 4. 6. Caracteristici terapeutice psiho-medicale și pastorale ale dependenței de nicotină	175
IV. 2. 4. 7. Dependența de internet, televiziune, telefoane mobile	176
IV. 2. 4. 8. Măsurile profilactice și psihoterapeutice în dependența cyber-psihologică	180
IV. 2. 5. Vulnerabilitatea copiilor crescuți în familii disfuncționale, adictive	183

IV. 3. Măsuri de consiliere pastorală. Credința, nădejdea și dragostea, virtuți creștine și coordonate ale dezvoltării duhovnicești 185

IV. 3. 1. Credința: sălășluirea duhului în taina lui Dumnezeu 188

IV. 3. 2. Nădejdea: orizontul autentic al propensiunii umane spre divinitate 191

IV. 3. 3. Dragostea: flacăra inimii, călăuzitoare în duh 192

IV. 3. 4. Pelerinajele, călătorii spre lumina mântuitoare din suflet 195

V. CAUZE ALE TULBURĂRILOR RELAȚIONAL-FAMILIALE. ASPECTE DE PSIHOTERAPIE PASTORALĂ

V. 1. Personalitatea cu probleme a agresorului din familie 198

V. 2. Configurația psiho-fiziologică personală de rezistență/ non-rezistență la factori perturbatori. Depresia unuia dintre părinți sau a amândurora, factor nociv și model imitativ negativ pentru copii 204

V. 3. Experiențe sau evenimente traumatice ale agresorului, refulate în copilăria și adolescența acestuia 213

V. 4. Stresul, factor generator, factor potențiator și factor rezultat al tulburărilor inter-relaționale 217

V. 5. Managementul stresului: despre coping și reziliență 223

VI. GESTIONAREA PASTORALĂ ȘI TERAPIA TULBURĂRILOR RELAȚIONALE DIN MEDIUL FAMILIAL

VI. 1. Dezvoltarea copilului, privită prin prisma educației în familie și a relațiilor: familie – educație instituționalizată 228

VI. 2. Formarea și dezvoltarea conștiinței morale și a capacității de socializare 244

VI. 3. Gestionarea psiho-pastorală a echilibrului emoțional al copiilor în familie 249

VI. 4. Atribute și calități ziditoare pentru părinți din perspectiva psihoterapiei pastorale ... 259

VI. 4. 1. Despre „războiul nevăzut” și consolidarea entuziasmului duhovnicesc 259

VI. 4.2. Dezvoltarea intuiției și a discernământului valoric din punct de vedere creștin 263

VI. 4. 3. Augmentarea empatiei inter-umane 266

VII. PROGRAME DE INTERVENȚIE ÎN PSIHOTERAPIA PASTORALĂ ȘI ÎN TERAPIA PSIHOLOGICĂ ȘI PSIHIATRICĂ 270

VII.1. Investigații și metode de psihoterapie pastorală după criteriul modului de desfășurare	
VII.1.1. Modalități de acțiune psihoterapeutică pastorală individuală	271
VII.1.2. Forme de psihoterapie pastoral-socio-pedagogică (de grup, în comunitate)	277
VII.2. Investigații și metode de psihoterapie pastorală după criteriul vârstei	280
VII.2.1. Activități de psihoterapie pastorală a copiilor, a preadolescenților, a adolescenților și a tinerilor	280
VII.2.2. Demersuri de psihoterapie pastorală a părinților din familiile disfuncționale	285
VII.3. Investigații și metode diversificate de psihoterapie, alături de psihoterapia pastorală	
VII.3.1. Intervenții terapeutice în psihologia analitică	290
VII.3.2. Abordări specifice psihoterapiei cognitiv-comportamentale	291
VII.3.3. Aspecte ale psihoterapiei celor mai frecvente tulburări psihice care destructurează armonia microgrupului familial sau a macro-grupului social	292
VII.3.3.1. Tratarea stărilor depresive	292
VII.3.3.2. Tratarea stărilor de anxietate	295
VII.3.3.3. Psihoterapia stărilor patologice de furie și de mânie necontrolată	297
VII.3.3.4. Depășirea și eliminarea gândurilor nocive, a sentimentelor și a stărilor afectiv- negative. Rolul psihoterapiei pastorale	301
VIII. ASPECTE JURIDICE. DELINCVENȚA JUVENILĂ	
VIII. 1. Situația juridică a gestionării tulburărilor inter-relaționale din cadrul familiei	305
VIII. 2. Probleme ale prevenției și combaterii infraționalității juvenile	311
CONCLUZII	314
BIBLIOGRAFIE	319

În preliminariile lucrării, s-a arătat că familia este unitatea de bază în structura social-istorică a comunităților umane. Ea conferă identitate, continuitate și stabilitate societății omenești, pe toate coordonatele de spațiu și timp, așadar cuprinzând diverse arii geografice și inserții temporale.

Scopul abordării acestei tematici țintește menținerea în parametri normali de funcționare, ca rol și status social, a familiei, precum și accentuarea importanței aportului Bisericii la împlinirea acestui deziderat. Așadar, *obiectivul general al cercetării* îl reprezintă realizarea unui cadru al gestionării pastorale a interacțiunilor emoțional-afective din perimetrul familial, prin apelul la combinarea învățaturii creștine cu apelarea la cunoașterea științifică și aplicarea tehnicilor și bunelor practici relevante ale disciplinelor ce pun individul și societatea în centrul studiului lor.

Din punct de vedere tematic, lucrarea prezentă își propune încadrarea în domeniul psihologiei pastorale aplicate, propunând îmbinarea armonioasă a învățaturii creștine, care urmărește sănătatea spirituală și bunăstarea sufletească a omului, cu știința psihologiei, care oferă modele de înțelegere a naturii psihicului uman și metode de identificare și intervenție asupra tulburărilor manifestate la nivel familial. Astfel, cercetarea dorește a se poziționa la punctul de convergență al învățăturilor creștine (cu întemeiere în Sfânta Scriptură, în învățătura Sfinților Părinți și a scriitorilor creștini) cu cunoașterea științifică furnizată de diversele ramuri ale psihologiei (psihologia copilului, educațională, a vieții de cuplu, psihoterapie etc.). Demersul urmărește să extragă acele informații utile asistenței, consilierii sau autoeducării creștinilor care se confruntă cu situații dizarmonioase în conviețuirea familială sau care sunt preocupați și caută să-și îmbunătățească modelul de conviețuire și relaționare conjugală, precum și atmosfera de creștere și educare a copiilor. Grija pentru sănătatea spirituală și mentală a individului este văzută din perspectiva existenței și manifestării comunitare ale acestuia în cadrul familiei, unitatea de bază a societății omenești.

Obiectivele specifice ale acestei lucrări de cercetare sunt reprezentate de:

- Relevarea importanței familiei creștin-ortodoxe, ca microgrup de bază al societății;
- Evidențierea modelului familial creștin ortodox și necesitatea existenței relațiilor fiecărui membru al familiei cu divinitatea;
- Cunoașterea cauzelor tulburărilor relațional-familiale și prezentarea aspectelor specifice și diferențiatore ale acestor tulburări;
- Prevenirea relațiilor toxice în cadrul familiei și rolul demersului pastoral în vindecarea acestora;

- Redarea complexității procesului terapeutic al tulburărilor existente în perimetrul familial prin îmbinarea metodelor psihoterapeutice;
- Gestionarea pastorală și psihoterapia tulburărilor relaționale din mediul familial. Apărarea copilului de traumele perturbatoare în dezvoltarea sa ontogenetică;
- Prezentarea situației juridice a gestionării tulburărilor inter-relaționale din cadrul familiei;
- Furnizarea unei panoplii de informații complexe, părinților, pentru a-i ajuta în esența exersării adecvate a rolului și statusului lor social ca model parental de înaltă ținută moral-religioasă;
- Orientarea cadrelor din domeniul dezvoltării și sănătății mintale (psihologi, psihiatri, psihopedagogi etc.) spre „înarmarea” lor profesională cu „armele” credinței, ale nădejzii și ale dragostei, în sens cât mai complet și autentic, în scop tămăduitor;
- Adunarea unui material bibliografic bogat pentru activitatea de profil a slujitorilor Bisericii, a consilierilor pastorali, a psihologilor, psihopedagogilor și pedagogilor creștini, a profesorilor de religie sau medicilor de familie, precum și a altor specialiști angajați în munca de salvagardare a sănătății somato-fiziologice, psihice și duhovnicești a copiilor, adolescenților și tinerilor, generațiile de mâine ale societății noastre.

Sursele bibliografice utilizate sunt multiple: din domeniul teologiei, al psihologiei pastorale, din domeniile psihopedagogiei, pedagogiei, medicinei psihiatrice sau psihosociologiei. Așa, de exemplu, în sursele din înțelepciunea Sfinților Părinți, din Pateric sau din Filocalie, sunt dăruite sfaturi binefăcătoare despre curățirea inimii, despre înțelegerea tainelor căii de sfințire a oamenilor, prin buna lor conviețuire, prin dragostea din inimile curățite de păcat, care determină armonia în relațiile interumane, indiferent că este vorba de un macro-grup social sau de un microgrup, în esență de un climat social familial. Psihoterapia pastorală își are rădăcinile în lucrările Sfinților Părinți, în învățăturile Părinților pustiei, în scrierile lor, în Apoftegmele acestora rămase sub formă de scurte istorisiri, ziceri, sentințe în duh moral, concluzii ale vieții lor ascetice și ale experiențelor duhovnicești. În cadrul cercetării s-a apelat și la multitudinea informațiilor din psihologie sau din specialitățile de studiere a dezvoltării copilului în ontogeneză.

Metodologia de cercetare se bazează pe consultarea numeroaselor studii de specialitate, din domeniul teologic, precum și din domeniul psihologiei, al pedagogiei, al psihopedagogiei și sociologiei, al medicinei psihiatrice. Psihoterapia pastorală este un centru al metodelor

psihoterapeutice existente, ea apropiindu-l pe bolnav de Creatorul nostru, pe omul păcătos și rătăcit pe cărările vieții de adevăratul Vindecător al creației Sale. Prin metodologiile Psihoterapiei Pastorale, în special prin Sfintele Taine ale Bisericii, completate neconținut de rugăciunea a tot binefăcătoare, de o viață creștină după modelul Hristic, se înobilează și celelalte forme de terapie, cu care se poate împleti Psihoterapia Pastorală în așa fel încât sănătatea duhului omenesc și a relațiilor interumane să fie restabilită, iar pacea din sufletele și din comunitățile noastre să fie pe deplin restaurată spre Slava Părintelui Ceresc.

Prezenta cercetare își propune să se încadreze într-o serie de delimitări care să permită păstrarea clarității temei studiate fără ca aceasta să sufere o ramificare excesivă, oferind astfel posibilitatea dezvoltării studiului la un nivel detaliat și relevant. Astfel, a fost identificat un număr de teme adiacente sau înrudite și scenarii care pot fi cuprinse în cercetări ulterioare: mediul familial restrâns; nu au fost studiate situațiile de boală, suferință, deces sau cele de divorț, recăsătorie și văduvie, afecțiunile psihopatologice grave, afecțiunile psihiatrice precum și infracțiunile și fapte grave ce intră sub incidența Codului Penal. Investigațiile și metodele terapeutice sugerate sunt cele care sunt congruente sau compatibile cu dogma creștină.

Tema gestionării pastorale a interacțiunilor psiho-emoționale dintr-un microgrup social, cum este familia, include în primul rând existența unui model creștin valoric de inter-reaționări umane, model studiat în capitolul *I. Familia creștin-ortodoxă, micro-grup de bază al societății*, capitolul *II. Relațiile inter-personale, de natură cognitivă și psiho-emoțional-volitivă, stabilite în cadrul unui micro-grup familial* și capitolul *III. Modelul familial creștin și prevenirea apariției relațiilor toxice în cadrul familiei. Demers pastoral*. În cadrul acestor capitole au fost studiate structura și caracteristicile unei familii, manifestările valorice și valențele educaționale intrafamiliale (cu considerarea separată a rolul mamei și al tatălui ca modele parentale în formarea educațională a copiilor) precum și ancorarea familiei în realitatea social-istorică contemporană, cu toate provocările aduse. Relațiile de comunicare sunt studiate amănunțit, atât cele stabilite între adulți (cu impact asupra întregii familii), cât și cele dintre adulți și copii și, nu în ultimul rând, relația de comunicare dintre membrii familiei și Dumnezeu prin rugăciune și dezvoltarea / cultivarea acestei relaționări a copilului cu Divinitatea. Modelul familial creștin este demonstrat ca fiind viabil prin manifestarea normelor de comportament creștine autentice, respectarea valorilor, dezvoltarea conștiinței moral-religioase cu accent pus în cadrul unui demers pastoral pe rugăciune, harul lui Dumnezeu în om, puterea evlaviei și curajul de a fi creștin. Liantul unei familii

bine organizate din punct de vedere al manifestărilor valorice creștine și al valențelor educaționale intrafamiliale este iubirea necondiționată, autentică, o reflectare a iubirii Treimice în perimetrul uman. De aici decurg înțelegerea, bunătatea, blândețea, răbdarea, empatia, tandrețea și dedicarea. În afara acestor daruri ale Duhului Sfânt, pot interveni ispite care tulbură pacea și armonia relațiilor intrafamiliale. Prevenirea acestor tulburări se realizează printr-un program de viață decent, în spiritul creștin ortodox, cu viață religioasă în legătură cu programul bisericii de care aparține fiecare familie, cu implicare activă în programele religioase ale parohiei respective, cu participarea la Sfintele Liturghii, cu realizarea pelerinajelor la marile locuri de conștientizare duhovnicească, în perioada Sfintelor Sărbători sau în momentele de reculegere existente de-a lungul anului bisericesc. Vindecarea tulburărilor care destructurează pe plan psiho-emoțional o familie se realizează în primul rând la o *consiliere pastorală* din partea duhovnicului, prin care se reiterează respectarea coordonatelor unei educații moral-religioase și a formării și consolidării deprinderilor duhovnicești; în al doilea rând, se poate recurge la ședințe de *psihoterapie pastorală*, realizate fie de preotul duhovnic, fie de un preot specializat în acest domeniu, care poate coordona traseul necesar a fi parcurs de persoanele cu probleme de tulburări în viața emoțional-afectivă și duhovnicească.

După analiza mediului familial, este necesară studierea posibilelor tulburări ale armoniei existente în acest microgrup, studiate în capitolul IV. *Tulburările inter-relaționale din perimetrul familial. Măsuri de consiliere psiho-pastorală* și capitolul V. *Cauze ale tulburărilor relațional-familiale. Aspecte de psihoterapie pastorală*. Una dintre cele mai frecvente tulburări, cu influențe majore asupra calității vieții de familie și cu efecte semnificative asupra dezvoltării copiilor este tensiunea afectiv-negativă din familie. Toxicitatea acestei situații va lăsa urme în timp, care se pot manifesta atât prin nevrozarea copiilor cât și, adeseori, prin îndepărtarea sufletească a acestor copii față de părinții care i-au agresat. Reacțiile ostile și punitive din partea adulților determină resentimente în sufletul copilului și neîncrederea sa profundă față de semeni, ceea ce duce la blocajul comunicării și la izolarea copilului de părinți, de frați, de colegi. La un nivel mai dăunător, violența domestică sub diferitele forme de manifestare determină efecte nocive la copilul abuzat, cum ar fi procesul psiho-fiziologic de somatizare sau alte forme de patogenie ale relațiilor toxice. În perioada timpurie a ontogenezei, la vârste mai mult sau mai puțin mici, copiii pot forma, prin reacții subconștiente, diferite afecțiuni psiho-fiziologice care nu sunt cauzate de nicio leziune organică, ci doar de tulburări ale vieții emoționale, psihice, de cumulumul de trăiri negative pe plan

afectiv. Spectrul de manifestare este larg, putând lua forma unor reacții fiziologice (tensiune musculară, ticuri, bruxism, dispnee, hiperventilație; tahicardie, aritmii, presiune arterială crescută), reacții emoționale (frustrare, ostilitate, anxietate, tensiune interioară, nervozitate, neliniște, depresie, insatisfacție, sentiment de neputință, autoevaluare negativă, labilitate emoțională, culpabilitate, alienare etc.), reacții cognitive (deteriorări ale memoriei de lungă și de scurtă durată, scăderea capacității de concentrare, creșterea ratei de erori și confuzii, scăderea capacității de decizie, reacții de evitare și de negare, inhibiții, creativitate redusă, ideatie obsesivă irațională, toleranță redusă la criticism ș.a.m.d.) sau reacții comportamentale (scăderea performanței, instabilitate profesională, absenteeism, reacții de evitare, de evadare, pasivitate, agresivitate, intoleranță, dezacord cu semenii, deteriorarea relațiilor interpersonale, insomnia, suicid sau alte numeroase reacții inadecvate conjunctural). În cazul unor repetate abuzuri petrecute în familiile disfuncționale, se poate dezvolta „modelul post-traumatic” la copil. Efectele nocive pe termen lung pot include disfuncții comportamentale, amnezie, chiar halucinații, coșmaruri nocturne, precum și trăsături patologice specifice unei personalități multiple. Aceste boli dobândite prin somatizare tind să se instaureze uneori definitiv în traseul vieții copilului de azi și tânărului de mâine, în așa fel încât existența sa să rămână marcată de aceste tare apărute, la obârșie, din ignoranță sau din indiferență ori agresivitate educațională.

O altă tulburare cu efecte deosebit de grave este depresia, văzută ca o capcană a deconstrucției sănătății trupești, sufletești și duhovnicești. Depresia, ca stare patologică, depinde de un ansamblu vast de factori care, combinați, acționează sinergic în declanșarea acestei boli extrem de răspândite: factori de predispoziție, factori determinați și factori declanșatori. Urmările instalării acestei stări sunt variate: depresia poate determina somatizări multiple, poate leza concomitent și sănătatea vieții noastre mentale și destructurează relația cu Dumnezeu și dezechilibrează relația cu semenii. Întotdeauna ravagiile cauzate de depresie lasă o umbră de beznă diabolică pe frumusețea creației lui Dumnezeu. La aceste aspecte de posibilități de redare a luminozității vieții copiilor este indicat să lucreze fiecare părinte, în mod responsabil, cu înțelepciune, cu iubire necondiționată și cu mult curaj.

Două tulburări înrudite ce sunt favorizate de manifestarea violenței domestice sunt rebeliunea și agresivitatea copiilor. Rebeliunea văzută ca o neintegrare psiho-socială poate avea consecințe nefaste. Ea poate duce la diferite forme de delincvență infantilă, numită în unele țări occidentale, criminalitatea din rândul minorilor. Agresivitatea se poate manifesta de la vârste mici,

sub forma unor crize de tip *tantrum* (crize de agresivitate, de furie, de violență, fie împotriva mediului, fie împotriva lui-însuși). În cazul în care aceste crize de *tantrum* sunt persistente și se mențin intense și după vârsta de 4 ani, deci după însușirea limbajului copilului, dacă ele apar și pe plan diurn și pe plan nocturn, atunci se impune o evaluare medicală a copilului și aplicarea unei terapii de specialitate, psiho-medicale, psiho-pastorale, ședințe psihoterapeutice la un cabinet de psihologie sau terapii psihiatrice, în funcție de cazuistica existentă.

Nu în ultimul rând ca o consecință a abuzurilor pot apărea adicțiile, afecțiuni psiho-fiziologice autoinduse de sclavaj față de anumite substanțe sau față de anumite comportamente care au devenit obișnuințe ale psihicului și ale fizicului propriu, în afara cărora persoanele respective nu-și mai pot găsi „starea de bine”. Dependentele de droguri, de alcool, de nicotină sau de spațiul virtual sunt descrise împreună cu factorii predispozanți, favorizanți sau declanșatori, precum și măsurile profilactice și psihoterapeutice adecvate pentru fiecare tip de dependență. Pe lângă acestea sunt prezentate măsurile de consiliere pastorală, cu accent pe credința, nădejdea și dragostea ca virtuți creștine și coordonate ale dezvoltării duhovnicești. Un alt instrument sugerat este reprezentat de pelerinaje, călătorii spre lumina mântuitoare din suflet.

Cauzele apariției tulburărilor relaționale sunt variate: personalitatea cu probleme a agresorului din familie (fără a reprezenta un factor declanșator, comportamentul manifestat putând varia), configurația psiho-fiziologică personală de rezistență/ non-rezistență la factori perturbatori (cu care toți indivizii se confruntă), depresia unuia dintre părinți sau a amândurora (ca factor nociv și model imitativ negativ pentru copii), experiențe sau evenimente traumatice ale agresorului, refulate în copilăria și adolescența acestuia (astfel putându-se perpetua în mod nefericit un model de relaționare alterat), stresul (ce poate fi un factor generator, potențiator și rezultat al tulburărilor inter-relaționale). Fiind atât de prezent în existența oamenilor, stresul beneficiază de o analiză suplimentară în subcapitolul ce tratează managementul stresului, cu accent pe strategii de coping și reziliența personală.

A treia secțiune a prezentei lucrări tratează prevenirea și terapia tulburărilor ivite în arealul microgrupului social pe care îl reprezintă familia, studiate în capitolele *VI. Gestionarea pastorală și terapia tulburărilor relaționale din mediul familial* și *VII. Programe de intervenție în psihoterapia pastorală și în terapia psihologică și psihiatrică*. Primul dintre cele două capitole se întemeiază de la început pe studierea stadiilor dezvoltării copilului privite prin prisma educației în familie și a celei instituționalizate, formale (cu descrierea unor modele pedagogice cunoscute,

adaptate stadiilor de dezvoltare ale copiilor). În procesul de dezvoltare sunt studiate separat formarea și dezvoltarea conștiinței morale și a capacității de socializare privite ca un rezultat esențial al relațiilor afective dintre copii și adulți. Imaginea acțiunilor autorității exterioare, bine coordonate pe plan educativ, formativ, va deveni pentru copil o sursă a îndatoririlor de viață, conform vârstelor fiziologice și psihologice parcurse în procesualitatea lor firească. Evoluția afectivă, morală și socială a copilului urmează legile procesuale ale evoluției cognitive, întrucât aspectele afective, morale, sociale și cognitive ale conduitei sunt de fapt indisociabile. Astfel, gestionarea psiho-pastorală a echilibrului emoțional al copiilor în familie depinde de menținerea unei balanțe echilibrate între cerințele educaționale și dăruirea afectivă a părintelui față de copil. Realizarea acestui echilibru depinde la rândul său de existența unor atribute și calități ziditoare pentru părinți, care pot fi cultivate prin consolidarea entuziasmului duhovnicesc, dezvoltarea intuiției și a discernământului valoric din punct de vedere creștin și augmentarea empatiei interumane, elemente cărora le-a fost acordat studiu separat.

Al doilea capitol din această secțiune tratează psihoterapia pastorală și precum și alte tipuri de investigații și metode de psihoterapie. Metodele de psihoterapie pastorală pot fi împărțite după modul lor de desfășurare în acțiune psihoterapeutică pastorală individuală sau de grup (forme de psihoterapie pastoral-socio-pedagogică), după criteriul vârstei în activități de psihoterapie pastorală a copiilor, a preadolescenților, a adolescenților și a tinerilor sau demersuri de psihoterapie pastorală a părinților din familiile disfuncționale. Alte metode de psihoterapie cuprind intervențiile terapeutice în psihologia analitică, abordările specifice psihoterapiei cognitiv-comportamentale și aspecte ale psihoterapiei celor mai frecvente tulburări psihice care destructurează armonia microgrupului familial (tratarea stărilor depresive, de anxietate, de furie necontrolată sau depășirea și eliminarea gândurilor nocive, a sentimentelor și a stărilor afectiv-negative). Modificările benefice de atitudine și comportament ale pacienților suferinzi constituie produsul muncii de psihoterapie de diferite orientări, precum și de psihoterapie pastorală.

Nu în ultimul rând, în formularea acestei lucrări s-a considerat utilă prezentarea aspectelor juridice relevante în capitolul VIII. *Aspecte juridice. Delincvența juvenilă.* Situațiile de dezechilibru ale interacțiunilor psiho-emoționale din perimetru familia care se manifestă în societate pot varia de la dizarmonii la fapte ce intră sub incidența Codului Penal. Violența domestică este definită în Noul Cod Penal din 2014 ca ” *orice act sau acțiune fizică sau verbală săvârșită cu intenție de către un membru de familie împotriva altui membru al aceleiași familii, care provoacă*

o suferință fizică, psihică, sexuală sau un prejudiciu material". Este astfel necesară cunoașterea cadrului legislativ ce guvernează aria de responsabilitate a instituțiilor și autorităților ce au atribuții în gestionarea acestor situații și respectarea lor de către asistenți, consilieri, duhovnici sau terapeuți. Măsurile de combatere a infracționalității juvenile sunt scurt trecute în revistă și împărțite în măsuri de prevenție, măsuri de intervenție și măsuri de recuperare post-intervenție.

În concluzie, psihoterapia pastorală cu sfaturile, îndemnul și învățămintele sale poate realiza profilaxia, dar și terapia tulburărilor de tot felul. Măsurile și tehnicile specifice psihoterapiei pastorale se adresează în primul rând slujitorilor din sânul Bisericii, ca un instrument util în practica lor duhovnicească și de consiliere. Psihoterapia pastorală poate funcționa și lângă intervențiile psihoterapiei cognitiv-comportamentale sau ale terapiei psihanalitice. Totodată, această relație de colaborare se poate manifesta în dublu sens, prin orientarea cadrelor din domeniul dezvoltării și sănătății mintale spre „înarmarea” lor profesională cu „armele” credinței, ale nădejzii și ale dragostei, în sens cât mai complet și autentic, în scop tămăduitor.

În ceea ce privește armonia din sânul unei familii, acolo determinantă este atitudinea fiecărui membru din familie față de ceilalți. Arta de a crește un copil este cea mai nobilă, dar și cea mai dificilă artă. Pentru a o stăpâni se cere dragoste necondiționată, smerenie, răbdare, încredere, curaj creștin, evlavie, spirit jertfelnic, uitare de sine și punerea pe prim plan a necesităților vitale ale celuilalt, ale partenerului, în general, și ale copilului, în mod special. Toate aceste calități, dacă le analizăm cu atenție, sunt de fapt daruri ale Duhului Sfânt. Așadar, iată ce este necesar să posede părinții adevărați: să adăpostească în sufletele lor neprihănirea, pentru a se bucura de darurile aduse ființei umane de către Duhul Sfânt. În acest cadru, rolul psihoterapiei pastorale este salvator și tocmai din această cauză atât de necesar pentru fiecare suflet suferind. În mod ideal ar fi ca un psihoterapeut să posede cunoștințe temeinice despre perspectiva creștină asupra omului, asupra sănătății și asupra bolilor, iar un duhovnic să aibă cunoștințe bogate în domeniul psihopatologiei, pentru a diferenția afecțiunile, cauzele acestora, precum și posibilitățile lor diferite de tratare. În cazurile complexe de situații patogene, de stări patologice complicate, e necesar să existe posibilitatea unei colaborări complementare între specialiști, în echipe de terapeuți cu diferite specializări (preoți duhovnici, psihologi, psihopedagogi, psihiatri ș.a.m.d.), *„în numele tămăduirii omului”*.